

УДК 1:316.4

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ШКОЛИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЇ

Валентина Дуденок

*Бердянський державний педагогічний університет, гуманітарно-економічний факультет,
кафедра історії та філософії
вул. Шмідта, 4, 71100, м. Бердянськ, Запорізька обл., Україна*

Розглянуто філософські засади однієї з провідних шкіл глобалістики – теорії глобальної екології. Аналізуються базові принципи та гіпотези вчення про універсальний еволюціонізм М.М. Моїсеєва, що є засновником цієї школи. Стверджується, що Всесвіт являє собою єдину систему, тісний зв'язок елементів якої забезпечує реалізацію антропного принципу.

Ключові слова: антропний принцип, еволюція, біфуркація, атрактор, розвиток, система, цивілізація.

Філософія, прагнучи зрозуміти світ на рівні найзагальніших законів розвитку, сьогодні пильно вдивляється в майбутнє, намагаючись визначити, окреслити, передбачити епохальні риси його трансформацій. Постмодернізм, визнаючи, що подія завжди випереджає теорію, не може залишатися осторонь розуміння тих загальних тенденцій, що так чи інакше зачіпають долю будь-якої країни.

Питання війни та миру, зміни кліматичного середовища, міграційні процеси – це ті проблеми, що змушують кожну країну шукати підстави для діалогу, співробітництва, надій на майбутнє. Для філософії такі проблеми (що не випадково отримали назву глобальних) – це не лише аспект виживання планети чи розвитку *Homo sapiens*, але й цілий спектр глибоко філософських рефлексій: це ідея загальнолюдських цінностей та їх співвідношення з національними чи релігійними пріоритетами, це також проблема тих підвалин, що дадуть змогу підтримувати міжкультурну комунікацію вже сьогодні. Невипадково екзистенційна філософія підкреслює, що інтенція в майбутнє – це та могутня сила, що тримає людину на плаву уже в теперішньому. Тому завдання філософії в цьому ракурсі – обґрунтування тих гуманістичних цілей та спрямувань, що так необхідні сьогоднішньому суперечливому світові.

Сучасні парадигми глобалістики сформувалися в кінці ХХ ст. Нині у світі утвердилися сім відносно незалежних методологічно різних шкіл глобалістики, серед яких значне місце належить школі універсального еволюціонізму, або глобальної екології. Ця школа привертає нашу увагу насамперед розробкою комп'ютерної моделі «Гея», що дає змогу прорахувати наслідки світової ядерної війни («ядерна зима»), та обґрунтуванням необхідності світових угод і компромісів задля вирішення болючих доленосних проблем.

Школа глобальної екології, будучи впливовою течією в міжнародній глобалістиці, є предметом багатьох філософських рефлексій, а також зацікавлює економістів, політологів, управлінців. Так, В.В. Казютинський звертає увагу на епістемологічні підвалини вчення про універсальну еволюцію, О.А. Мамчур актуалізує проблему критеріїв поступального розвитку, вказуючи на ті перепони, з якими ми зустрінемося, якщо будемо логічно послідовними в теорії еволюції. У різні часи до аналізу школи глобальної екології зверталися також Дорошкевич А.С., Ткаліченко С.В., Радзієвська С.О., Бугаєв О.П.

Хоча наукова традиція вивчення теорії еволюції й школи глобальної екології має давні корені, сучасне заострення економічних, політичних, аксіологічних проблем актуа-

лізує звертання до багатьох аспектів школи М.М. Моїсеєва. Так, у центрі уваги дослідників – інтеграція природничих та гуманітарних наук в антропологічній площині, проблеми проектування систем, футурологічний дискурс, аспекти синергетичної методології.

Мета статті – дослідити філософські засади школи глобальної екології, визначивши ті головні синергетичні аспекти, що сьогодні можуть нам прислужитися.

Методологічним забезпеченням своїх розробок школа вважає матеріалістичну діалектику, досягнення системно-структурного аналізу й концепцію В.І. Вернадського про ноосферу. Відчувається також вплив кантівського вчення про антиномії, особливо в площині епістемології, яка пояснює, як виникає й організовується наше знання про глобальні системи й процеси. Для цієї школи, яка, за словами її прихильників, лежить на перетині природознавства й філософії, характерний акцент на ідеї єдності світу в усьому його різноманітті, що дозволяє авторам переносити в площину суспільного життя висновки, отримані в результаті вивчення ієрархічних структур.

Засновником школи «універсального еволюціонізму» є Микита Миколайович Моїсеєв, видатний російський математик. (Сьогодні функціонує міжнародна екологічна школа ім. академіка М.М. Моїсеєва). Розглядаючи світ як суперсистему, М.М. Моїсеєв розробив програму для створення системи моделей, які б описували взаємодію процесів біосфери з людською діяльністю. На першому етапі була створена модель взаємодії феноменів атмосфери й океану, що впливали на погоду та клімат. На початку 1980-х років були створені ефективно працюючі моделі загальної циркуляції атмосфери, морського льоду та верхнього шару океану, завдяки яким можна здійснювати кліматичні розрахунки на десятки років наперед. Під керівництвом М.М. Моїсеєва були розроблені екологічні моделі, що дозволили спрогнозувати екологічні й демографічні наслідки ядерної війни. Згідно з цими прогнозами, незалежно від сценарію ядерної війни, у результаті настане різке, сильне та затяжне похолодання на континентах – «ядерна зима» [1]. З часом на основі праць М.М. Моїсеєва складається цілісна концепція розвитку Всесвіту, яка пояснює не лише певні феномени природного буття, але й торкається аспектів культури, цивілізації, політики.

На думку М.М. Моїсеєва, Всесвіт являє собою єдину систему, тісний зв'язок елементів якої забезпечує реалізацію антропного принципу. Як підкреслює В.В. Казютинський, М.М. Моїсеєв у своїх роздумах про універсальний еволюціонізм пропонує два підходи до інтерпретації поняття «універсальний». По-перше, Всесвіт, Універсум, тобто все те, що ми можемо спостерігати, весь час змінюється, і ми є свідками безперервної еволюції. По-друге, Всесвіт (Універсум) визначається М.М. Моїсеєвим не лише на основі принципу спостереження, але й у якості певної суперсистеми, під якою розуміється наша метagalactica як цілісність [2, с. 8].

Зміст антропного принципу полягає в тому, що навіть незначні порушення світових сталих характеристик (соті частки відсотка) можуть якісно змінити властивості суперсистеми «Всесвіт» і характер усіх її процесів. Мізерна зміна деяких параметрів системи може призвести до її зриву, до повної перебудови. Тому необхідно зрозуміти ті тенденції, які тією чи іншою мірою спрацьовують на всіх рівнях Всесвіту.

Передусім, це цефалізація – зростання різноманітності й складності існуючих квазістабільних (бо будь-яка система є умовною) структур матеріального світу. Крім того, з ускладненням організації систем відбувається одночасне прискорення процесів їхнього розвитку й зниження рівня їх стабільності.

Однак світ – це єдність протилежностей. Природі властива й інша тенденція – кооперативність. Безкінечна еволюція відкриває все нові й нові потенційно властиві їй форми організації матерії. Так виникає жива речовина, а потім – і розумні форми життя. Розум – це

насамперед нові можливості зберегти життя. Здатність передбачати й оцінювати результати власних дій дозволила людству розширити свою екологічну нішу, тобто забезпечити стабільність не лише власного організму, але й тієї частини біосфери, в якій воно існувало.

Отже, весь процес самоорганізації матерії як у природі, так і в суспільстві ми можемо уявити собі як функціонування грандіозного ринкового механізму з нескінченною можливістю шляхів розвитку. Саме спосіб відбору оптимальних життєдайних структур М.М. Моїсеєв називає Ринком, підкреслюючи його плинність і зазначаючи, що ми можемо сподіватися лише на примарні знання про нього. Тут спрацьовують загальні принципи стабільності, збереження гомеостазу, які самі між собою конкурують, будучи єдиним цілим.

Таким чином, Ринок (попри всю його могутність) зовсім не є ідеальним механізмом відбору з урахуванням кращих перспектив. Природі непритаманні людські інтенції. Ринок допускає виникнення всіляких мутацій, роль яких проявиться лише з часом. Новий етап еволюції Ринку пов'язаний зі включенням в його механізми розуму людини.

Як зазначає М.М. Моїсеєв, колективний розум – найважливіший елемент земної біосфери. У процесі природної еволюції за допомогою людини суперсистема «Всесвіт» набуває не лише здатності до самопізнання, але й має можливість направляти свій розвиток так, щоб компенсувати або послабити дестабілізуючі фактори. Отже, наш розум набуває нового значення: він дозволяє забезпечити стабільність системи «біосфера-людина».

М.М. Моїсеєв підкреслював важливість думки Тейяра де Шардена і В.І. Вернадського про те, що в останні два століття саме розум буде визначати долю як Людини, так і Природи. (Саме В.І. Вернадський започаткував концептуальну лінію доведення можливості наукового управління екологічним станом і реальністю, у межах якої розгортається керована людиною природа, тобто ноосфера). За часів палеоліту людина могла без деградації своєї культури переносити важкі випробування. Нині залежність людини від природних факторів різко зросла. Уся наша цивілізація існує завдяки тому каналу, яким поставляє на поверхню прихований у земних надрах вуглеводень. І сьогодні людина вже вичерпує ті енергетичні ресурси, що з'явилися на Землі в найбільш ранній період її існування. Тому тепер, наголошують прихильники школи, в умовах різкого ускладнення нашої цивілізації й зростання її могутності подальше існування на Землі популяції *homo sapiens* вимагає надзвичайно тонкого узгодження антропогенних навантажень на біосферу з тими процесами, які в ній відбуваються. Ідеться про вибір такої стратегії використання природних процесів і власної активності, яка була б здатна забезпечити гомеостаз людини, тобто реалізувати принцип коеволюції природи й суспільства. Школа універсального еволюціонізму поділяє тезу Тейяра де Шардена про ноосферу: на певному щаблі розвитку цивілізації людству доведеться взяти на себе відповідальність за подальшу еволюцію. Це є необхідною умовою для виживання людства на планеті. Якщо й далі розвиток буде мати стихійний характер, якщо навантаження на біосферу будуть неконтрольовано зростати, то параметри біосфери можуть вийти за свої критичні значення, і вона зробиться непридатною для проживання.

Подальший розвиток цивілізації потребує колективних загальнопланетарних дій, тобто кооперації нового типу. У якості її символів виступають такі людські досягнення, як вічні істини та загальнолюдські цінності. На думку М.М. Моїсеєва, вони народжені Природою, бо завдяки їм утримується концентрований досвід життя. Людство як єдине ціле має підкорятися умовам екологічного імперативу, учитися долати міжнародні, міжнаціональні, релігійні протиріччя, уміти знаходити розумні компроміси заради суспільства в цілому. Без інститутів згоди, які опікуватимуться пошуками стійких компромісів, людству в майбутньому не обійтися (ідеться про математичну теорію компромісів).

Викладена картина світобудови приводить нас до висновку, що в принципі не існує вільного розвитку, у якому переважала б гармонія. У світі панують притаманні йому правила відбору і випадковість, а не Промисел Вищого Розуму. Еволюція непередбачувана в принципі. Тому ніякі абстрактні теорії (наприклад, ідеї комунізму, «повного гуманізму», загального блаженства, сталого розвитку) не можуть бути реалізовані, вони залишаються лише прекрасними мріями, відволікаючи людину від проблем. З точки зору представників цієї школи, найбільше, що ми можемо, – це пророкувати можливі тенденції світового розвитку, спираючись на арсенал природничих наук, і передбачати ті небезпеки, які чатують на людину на шляхах еволюції.

Серед можливих небезпек особливе місце займають біфуркаційні стани, оскільки вихід із них непередбачуваний і не може контролюватися розумом. Визначальними тут будуть ті випадкові впливи (флуктуації), які неминуче присутні в будь-якому процесі. Для системи, що втратила рівновагу, саме біфуркації визначатимуть подальший розвиток подій [3]. Як зазначає М.М. Моїсеєв, жарт біологів про те, що перший птах, на подив Бога, вилетів з яйця динозавра, має глибокий зміст.

М.М. Моїсеєв попереджав про небезпеку різких змін у соціальному устрої суспільства, бо, як і в будь-якій біфуркації, перебіг подій тут непередбачуваний, а в результаті, як правило, змінюється «канал еволюції» (атрактор). Розум нездатний зробити світовий процес керованим, підпорядкувати його якій-небудь прекрасній ідеї. Ось чому жорстке планування й регламентація людської діяльності шкодять розвитку суспільства, заводячи людство в глухі кути.

Представники школи наголошують, що процеси світової еволюції позбавлені цілеспрямованості, а непередбачуваність – найважливіший їх атрибут. Звідси в дусі І. Канта випливає вимога особливої обережності у використанні тих могутніх засобів, якими володіють сучасні цивілізації. Ми змушені визнати, що Всесвіт занадто різноманітний та складний, щоб бути керованим. Але людство все ж повинно прагнути використати свій основний шанс – Розум, започаткований Природою. Завдання Розуму – попередити людей про кризу, що насувається, і виробити таку стратегію розвитку суспільства й біосфери, яка б зберегла існуючий «канал еволюції» й запобігла би черговій біфуркації. Але такого результату неможливо домогтися, спираючись лише на природні механізми. Значить, людям доведеться створити нові важелі саморозвитку, покладаючись насамперед на утвердження моральності [4, с. 278].

Одна із центральних ідей школи універсального еволюціонізму – твердження про нездоланність протиріч на всіх рівнях Всесвіту. Суперечності тлумачаться як джерело розвитку, бо саме вони змушують людей шукати нові можливості. Тому віра в усунення протиріч дійсно небезпечна, оскільки дозволяє людям сподіватися, що все якось владнається, і не спонукає їх до пошуків нових компромісів.

Розвиток духовного світу – це теж певний еволюційний процес, який підпорядковується всім загальним законам самоорганізації. Відмінність і суперечливість безлічі духовних світів мають своїм підґрунтям певну цілісність. М.М. Моїсеєв у працях, присвячених розвитку суспільства, наголошує на важливості компромісу свободи та регламентації, інновацій та консервативних підсвідомих установок, стверджуючи, що запобігати небажаним сценаріям має громадянське суспільство та його інститути.

Цікавими є роздуми М.М. Моїсеєва про формування цілей розвитку Всесвіту. Зазначаючи, що саме від їх бачення залежить доля всього суспільства, учений стверджує, що доцільно говорити не про керовані процеси, а лише про спрямований розвиток соціально-економічних систем. Наші втручання необхідні лише для того, щоб підтримувати

бажані тенденції, щоб уникнути «підводних рифів» і катастроф, здатних змінити розвиток подій. Тим більше, що, на думку вченого, заглянути далеко за обрії нам не дано Природою, а довготривалі цілі завжди будуть утопією або ілюзією, яка найчастіше вироджується в антиутопію. Таке бачення світу називається автором «принципом керманіча»: прагнучи досягти бажаної гавані, керманіч не повинен розраховувати лише на свої сили; він зобов'язаний уміти максимально використовувати могутні сили Природи (силу течій і вітру) і в жодному разі не направляти свій корабель наперекір потоку. Так і в суспільному житті: головне – зрозуміти природні тенденції розвитку, і лише за допомогою такого знання, в ім'я того, щоб зберегти себе на планеті, треба прагнути подолати труднощі цього розвитку [4, с. 319].

Серед тенденцій суспільного життя відзначимо посилення ролі процесів інформатизації, до яких належить і накопичення знань про навколишній світ. На думку М.М. Моїсеєва, можна називати планетарне суспільство інформаційним лише тоді, коли виникне колективний розум такого рівня, що він буде здатний відігравати в планетарному суспільстві таку ж роль, яку в організмі людини відіграє її свідомість.

Отже, школа універсального еволюціонізму стверджує, що подолання екологічної кризи лише технічними засобами неможливе. Людина повинна зрозуміти, що вона є невід'ємною частиною глобальних світових процесів, а тому мусить узяти на себе відповідальність за свої вчинки [5; 6].

Школа глобальної екології суттєво вплинула на формування сучасних парадигм глобалістики та проклала нові шляхи в антропологічному просторі. В основу наукової картини світу покладена концепція універсального еволюціонізму. Принципи цієї школи сприяють розробці методичних положень щодо розбудови існуючих інформаційних систем управління ресурсами та їх розподілу в ієрархічних системах із використанням відповідного програмного забезпечення, побудованого на основі запропонованих математичних моделей.

Ідея ноосфери розглядається як світоглядна установка, що для вирішення глобальних проблем передбачає відмову від меркантильних цінностей суспільства споживання, осмислення важливості самообмежень та внутрішньої дисципліни заради збереження природи. Запропонована нова етика стосунків людини з природою – етика екологічного імперативу. Представниками цієї школи доведена можливість світових угод кооперативного типу задля вирішення глобальних проблем, висунута ідея створення «Інститутів згоди» для досягнення стабільних і ефективних компромісів.

Список використаної літератури

1. Моїсеєв Н.Н. Человек и биосфера: Опыт системного анализа и эксперименты с моделями / Н.Н. Моїсеєв, В.В. Александров, А.М. Тарко. – М. : Наука, 1985. – 271 с.
2. Универсальный эволюционизм и глобальные проблемы / Отв. ред.: В.В. Казютинский, Е.А. Мамчур. – М. : ИФ РАН, 2007. – 253 с.
3. Моїсеєв Н.Н. Универсальный эволюционизм / Н.Н. Моїсеєв // Вопросы философии. – 1991. – № 3. – С. 3–28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hyperbolic-growth.ru/moiseev02.pdf>
4. Моїсеєв Н.Н. Человек и ноосфера / Н.Н. Моїсеєв. – М. : Мол. гвардия, 1990. – 351 с.
5. Моїсеєв Н.Н. Судьба цивилизации. Путь разума / Н.Н. Моїсеєв – М. : Яз. рус. культуры, 2000. – 223 с.
6. Моїсеєв Н.Н. Универсум. Информация. Общество / Н.Н. Моїсеєв – М. : Устойчивый мир, 2001. – 198 с.

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF GLOBAL ENVIRONMENT SCHOOL

Valentine Dudenok

*Berdyansk State Pedagogical University,
Faculty of Humanities and Economic Studies,
Department of history and philosophy
Schmidt St., 4, 71100, Berdyansk, Ukraine*

In the article philosophical foundations of one of the leading globalistic schools – the theory of global environment are considered. Analyzed the basic principles and hypotheses of universal evolutionism doctrine of M.M. Moiseev, who is the founder of the school. It is stated that the Universe is a single system, the close relationship of its elements ensures the implementation of the anthropic principle.

Key words: anthropic principle, evolution, bifurcation, attractor, development, system, civilization.